

**ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШДА
ЎҚИТУВЧИНИНГ ЎРНИ.**

Термиз давлат Педагогика институти ўқитувчиси:

Артиқова Каромат Камолджоновна

Аннотация: *Тарбияни мукаммалаштиришдаги тарихий анъналар таҳлили тарбия жараёнини бошқаришнинг самарали натижаларга эришишни ишлаб чиқиш учун кўп нарса беради. Бу эса бир томондан, ҳато ва камчиликларни қайтаришдан қутқаради, иккинчидан эса, белгиланган ўқув-тарбиявий вазифаларнинг қимматли анъналари ва самарали усуллари янги шароитда фойдаланишга имкон беради.*

Калит сўзлар: *Тарбия, педагогика, тарбия жараёни, таълим жараёни, педагогик жараён, ўқув жараёни, маънавий, ватанпарвар, экологик, иктисодий, ҳукукий, жисмоний, интеллектуал*

Тарбия жараёнинг ривожланиши «Педагогикада» шахснинг инсонпарвар сифатларини шакллантиришга йўналтирилган, маълум мантиқ ва тартибда амалга ошириладиган ҳаракатлар тупламини тасвирлаганда, бу тупламни тарбия жараёни деб аташади. Амалда «тарбия жараёни» ва «тарбиявий жараён»-синоним тушунчалардир. Аммо «тарбиявий жараён» термини кулланганда маълум мақсадни амалга оширишга йўналтирилган маълум ҳаракатлар тартибини ажратиш кўзда тутилади.

Шунингдек, «педагогик жараён» ва «тарбиявий жараён» тушунчалари ўртасидаги муносабатни аниклаш муҳим.

Педагогик фаолиятдаги тарбиянинг мақсадлари устунлигига қарамай, «тарбия» ва «таълим» тушунчалари нисбатан ўз мустақиллигига эга. Шунинг учун педагогик жараёнда иккита ташкил килувчи асос фаркланади: тарбия ва ўқув жараёни. Бу жараёнлар чамбарчас боғлангандир.

«Педагогик жараён», «тарбиявий жараён» ва «ўқув жараёни» тушунчалари муносабати куйидаги жадвалда тасвирланган. Тарбиявий жараён бир бутун ривожланувчи тизимдан иборат бўлиб, унинг тизимини ташкил этувчи фактори тарбия мақсадидир, у педагог ва талаба ўртасидаги ўзаро муносабатда амалга ошади. Тарбия жараёнини ташкил этиш чегараланмаган ва ижтимоий муҳитнинг барча таъсирларини ҳисобга олади.

Тарбиявий жараённинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб, талабага турли таъсир билан унинг шахсини ривожланиши ўртасидаги қарама-қаршиликлар ечими ҳисобланади. Бу қарама-қаршиликлар ривожланиш манбаи бўлиб қолади, агар педагог илгари кўрадиган тарбия мақсади яқин ривожланиш зонасида бўлса ва идрок қилинадиганнинг аҳамиятини баҳолашга мос келса. Аксинча бундай қарама-қаршилик тизимининг оптимал ривожланишига ёрдам бермайди, агар бола ижобий таъсирни қабул қилишга тайёр бўлмаса. Шу туфайли тарбияланувчиларни яхшилаб

ўрганиш, яқин, ўрта ва узок ривожланиш истиқболини лойихалаштириш, уларни конкрет тарбиявий вазифага айлантириш лозим.

Тарбиявий жараён қатнашчиларининг барча ҳаракатлари болага бўладиган турлича таъсирларни тартибга солишдан иборатдир. Тарбия натижасида ҳар бир талабанинг тарбияланиш даражаси ўзгаради ва жараён иштирокчилари ўртасидаги муносабат ҳам ўзгаради. Бу режада тарбиявий жараён ва тарбия тизими ўртасидаги муносабатни кўриб чиқиш муҳимдир. Бу тушунчалар моҳиятини фарқлашга ҳаракат қиламиз ва уларни ўзаро солиштирамиз.

Тарбия алоҳида ўзаро боғланган жараёнлардан иборатдир: тарбиявий таъсир, шахснинг уларни қабул қилиши ва бунда вужудга келадиган ўзини тарбиялаш. Субъект ва объектларнинг бошқариладиган, ривожланадиган ўзаро таъсирлари фақат тарбия жараёнининг муҳим томонини акс эттиради, уни шартли равишда ташки томон деб аташади. Шунингдек, текширилувчиларнинг айтишича, унинг таркибига фақат ташки таъсир килувчи ва тарбияланувчининг шахсий реакцияси эмас, инсоннинг усиш, сифатлари ҳам киради.

Тарбия жараёнида ташки таъсирлар, объектларга таъсир ва ички акс этиш бирлиги намоён бўлади; тесқари таъсир вужудга келади; объект ўзига мустақил таъсир қилади; ва бу таъсир ўзини тарбиялашда намоён бўлади.

“Тарбиявий жараён” динамик системасининг таркибига тарбиянинг кенг маънодаги объект ва субъектлари киради, турлича алоқалар, бу таъсирлар руй берадиган шароитлар киради.

Тарбия жараёнининг асосий компонентлари бўлиб, мақсадли, мазмунли операцион-фаолиятли, аналитик- натижаси ҳисобланади.

Мақсадли компонент педагог ва талабаларнинг тарбиянинг мақсадини белгилашларни назарда тутати. Бу мақсаднинг белгиланиши бир томондан, боланинг қизиқишларини тулик ҳисобга олиш асосида, иккинчидан, жамият таълим масканларига қуядиган талаб ва ривожланиш анъаналарини ҳисобга олган ҳолда мумкин бўлади.

Мазмунли компонент бир бутунликдан амалга ошириладиган талаба тарбиясининг асосий йўналишларини ўз ичига олади.

Тарбия мазмуни унинг мақсад ва вазифаларини акс эттиради, инсоннинг ижтисоий муносабат, турли соҳаларидаги ролларини амалга оширишга тайёргарлигини таъминлайди. У шахснинг ривожланишига йўналтирилган ва инсоннинг одамлар, жамият, давлат, бутун дунё билан ўзаро муносабатини асосини ташкил килувчи сифатларни назарда тутати.

Операцион фаолиятли компонент педагог амалга оширадиган педагогик воситалар комплексини белгилайди ва қўйилган мақсад асосида тарбия вазифаларини амалга ошириш бўйича ишларни назарда тутати. Шундан келиб чиқиб, мақсад, вазифа, мазмун, метод, восита ва шакл, эришилган самара жараён компонентлари ҳисобланади. Бу ҳар қандай фаолиятнинг умумий харақтеристикасидир, у тулик тарбиявий жараёнга ҳам тегишлидир.

Аналитик-натижали компонент тарбия жараёни самарадорлигини кўзатишини назарда тутди, у талабалар тарбиясидаги ўзгаришларни характерлайди. Талабаларнинг тарбияланганлиги – бу унинг ривожланиш талабларига мослик даражасидир. Тарбияланганлик ҳақида ташки белгилар (бола ахлоки) ва бевосита белгиларга (ўз-ўзини баҳолаш, тест ва х.) қараб муҳокама қилиш мумкин.

Аналитик-натижали компонент камчилик ва ютуқларнинг асосий муҳим сабаларини белгилайди, бу эса тарбия жараёнини мукаммалаштиришга имкон беради. Синф жамоаси тарбиявий ишидаги камчиликлар сабабини билиш ўқув фаоллиги тугри белгилашга, синф раҳбарининг предмет талабалари, ота-оналар билан ишини яхшилашга имкон беради.

Тарбияни мукаммалаштиришдаги тарихий анъаналар таҳлили тарбия жараёнини бошқаришнинг самарали натижаларга эришишни ишлаб чиқиш учун кўп нарсга беради. Бу эса бир томондан, ҳато ва камчиликларни қайтаришдан қутқаради, иккинчидан эса, белгиланган ўқув-тарбиявий вазифаларнинг қимматли анъаналари ва самарали усуллари янги шароитда фойдаланишга имкон беради.

Тарбиявий жараён турлари турли асослар бўйича классификацияланади. Кўп вақтлар тарбия тўрининг белгилашда асос доминант мақсад бўлган. Маънавий, ватанпарвар, экологик, иқтисодий, ҳуқуқий, жисмоний, интеллектуал ва ҳақозоларга ажратилган.

Классификациялашда асос бўлиб тарбияланувчилар сони ҳам хизмат қилади. Тарбияда индивидуал ва фронтал таъсир ажратилади. Кўпинча бу таъсирлар педагогик жараёнда уйғунлашади.

Индивидуал тарбия конкрет тарбияланувчига йўналтирилган таъсирини ташкил этишни кўзда тутди. Бундай таъсирни асосан ота-оналар, педагоглар, синф раҳбарлари ётоқхона тарбиячилари амалага оширади.

Фронтал тарбия ўз мақсадини тарбияланувчилар гуруҳига нисбатан амалга оширади ва гуруҳли фаолият ташкил этишни кўзда тутди.

Авторитар тарбия – педагог сўзи у ва тарбияланувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатда ягона ҳақиқат сифатида қабул қилинади. Тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидаги муносабатлар қанчалик қаттиқ бўлса, шунга тарбияланувчининг мустақиллиги ва жавобгарлиги кам бўлади. “Педагог ҳар доим ҳақ, талаба ҳар нарсга жавобгар эмас” деган формула бор. Тарбиянинг бундай турида тарбияланувчиларнинг ҳаракатларини бошқариш раҳбарлик қилади, улар устидан кўпинча зўравонлик бўлади, бу эса турли шаклларда намоён бўлади. Тарбиячи фаолиятида умумий ғамхўрлик, беҳато, ҳамма нарсани билиш доираси устунлик қилади.

Демократик стилда тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидаги ўқиш, дам олиш, қизиқишва хоказога тегишли вазифаларнинг таксимланиши билан белгиланади. Бола ўзини бошқаришининг ривожланиши демократик стилнинг асосидир. Педагог тарбияланувчилар билан келишиб қарор қабул қилади, уларга ўз фикрини айтиш имконини бералади, ўзлари мустақил танлашади. Кўпинча бундай педагог тарбияланувчига илтимос, тавсия, маслаҳат билан мурожаат қилади, камроқ буйруқ

беради. Ишни систематик назорат қила туриб, ижобий ютуқ ва самара, тарбияланувчи шахсининг ўсиши ва унинг ҳатоларини аниқлайди, қушимча куч талаб қиладиган ўз устида ишлаш ва махсус машғулотларга диққатини қаратади. Педагог талабчан, ҳаққоний, ҳар қалай шундай бўлишига ҳаракат қилади, айникса ўз тарбияланувчисининг фикр ва хулқини баҳолашда. Одамлар ва болалар билан мулоқотда ҳар доим мулоҳим ва хайрихоҳ.

Амалиётда демократик йўналиш қуйидаги метафорада амалага ошади: “Тенглар ичида тенг” ва “Тенглар ичида биринчи”.

Биринчи вариант, “Тенглар ичида тенг” – тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидаги муносабатлар стили бўлиб, бунда педагог асосан тарбияланувчининг фаолиятини йўналтириб туради, талабанинг шахсий фикр ва қизиқишларини ҳисобга олади, ҳамма савол ва муаммоларни қатталардек у билан келишиб ҳал қилади.

Ўз хоҳишига ташланган тарбияда ҳамма нарсага рухсат берилган, талабаларга ошқоча “меҳрибонлик” билан ҳарактерланади. Бунда педагог ўзининг болаларга бўлган муҳаббатини кўради. Бундай педагог болаларнинг ҳар қандай қизиқишини қондиради, улар ҳулқидаги мумкин бўлган оқибатлар ҳақида уйламайди, шахс ривожланиш истикболини қўймайди. Бундай педагог фаолияти ва ҳулқидаги асосий принцип–боланинг ҳар қандай ҳаракатига қаршилиқ қилмаслик, унинг ҳар қандай хоҳиш ва истагини қондириш, бунда у нафақат ўзи ва ҳатто болага ҳам масалан: соғлиғига, руҳан ва ақлан ривожланишига зарар келтиради.

Амалиётда юқорида келтирилган стилларнинг ҳеч қайсиси соф ҳолда юзага келмайди. Маълумки, ҳар доим ҳам демократик стилдан фойдаланиш самара бермайди. Шунинг учун тарбиялаш амалиётини таҳлил қилганда аралаш стиллардан фойдаланилади: авторитар-демократик, либерал-демократик ва ҳоказо.

Хулоса: Мактаб ёки мактабдан ташқари таълим масканлари педагоглар, ижтимоий педагоглар тарбия масалаларини ҳал қилишга йўналтирилган фаолиятни амалга оширилади. Бу фаолият атроф-олам хусусиятларини ҳисобга олган талабага йўналтирилган таъсир ўз ичига олади. Биз педагогнинг талабага ўз касбий вазифаларини амалга ошириш чегарасидаги талабага таъсири ҳақида гапирсак, унда бундай фаолиятини тарбиявий иш деб атаймиз.

Тарбиявий иш ўз ичига талаба шахсини оптимал ривожлантирадиган ташкилий ва педагогик вазифаларни, қўйилган вазифаларга мос тарбиянинг шакл ва методларини олади. Бу иш педагог ва талабаларнинг биргаликдаги фаолиятини ташкил этишни кўзда тутди, шунингдек болага муҳим таъсир кўрсатувчи ижтимоий муносабатини ҳам бошқаришни кўзда тутди. Тарбиявий ишда уч гуруҳдаги вазифалар ажратилади:

Биринчи гуруҳ педагогнинг талабага бевосита таъсири билан боғланган:

□ унинг ривожланиш, атроф-муҳити, қизиқишлари индивидуал хусусиятларини ўрганиш;

□ тарбиявий таъсирни дастурлаштириш;

□ талаба билан индивидуал ишлашнинг комплекс метод ва шакллари амалга ошириш;

□ тарбиявий таъсир натижасининг таҳлили;

Иккинчи гуруҳ тарбияловчи муҳит ташкил қилиш билан боғланган вазифалар:

□ жамоани бирлаштириш;

□ ижобий эмоционал муҳитни шакллантириш;

□ талабаларни турли ижтимоий фаолият турларига жалб этиш;

□ бола ўзини бошқаришини ривожлантириш;

□ педагогик жамоа билан ўзаро таъсир;

□ оммавий коммуникация воситалари таъсирини коррекциялаш;

□ бошқа таълим масканлари билан ўзаро таъсир;

Педагог ўтказадиган тарбиявий ишдаги асосий ўринни ташкилий фаолият эгаллайди. Бунда у барча мос келувчи вазифалар комплексини амалга оширади: мақсадни кўзлаш; режалаштириш, координациялаш, самарадорлик таҳлили ва ҳоказо.

Тарбиявий иш тарбиявий жараённинг асосий компонентиدير. Педагоглар бу ишни қандай ўтказишига кўра, долзарб ҳолатда унинг қанчалик адекватлигига кўра мактабнинг ютуғига боғлиқ бўлади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Т. 2020й.

2. С.Норбоева, Б.Ходжаев. Педагогика (Олий ўқув юртлари учун қўлланма). Т. 2023 й.

3. Kamoldjonovna, A. K., & Pirmkulovna, P. G. (2022). PROFESSIONAL DEDICATION AND PROFESSIONAL COMPETENCE AS A SUBJECT OF STUDY OF PSYCHOLOGY. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(02), 766-772.

4. Jovliyeva, A. D., & Kamoldjonovna, A. K. (2021). IMPROVING THE MANAGEMENT MECHANISMS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION ON THE BASIS OF A CREATIVE APPROACH. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 382-385.

5. К.К.Артикова Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (11), 165-172, 2022 MECHANISMS OF CREATION OF DIDACTIC SUPPLY OF TEACHING IN HIGHER EDUCATION SYSTEM ON THE BASIS OF CREATIVE APPROACH.

6. Артикова, К.К. (2023). КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎҚИТИШНИНГ ДИДАКТИК ТАЪМИНОТИНИ ЯРАТИШ. ЇОДКОР О'ЇТУВЧИ, 3(30), 35-41.

7. Артикова, К. К., & Артикова, М. К. (2023). КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИКДА КРЕАТИВ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. Interpretation and researches, 2(1).

8. Kamoldjonovna, A. K. (2023). MODERN MODELS OF EDUCATIONAL PROCESS ORGANIZATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. World Bulletin of Social Sciences, 29, 105-107.